

ШЫН

№ 120
(18082)

2011 чылдың
октябрь 18,
вторник

Садар өртээ
5 рубль.

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

Шинтилед-политиктиг солун

e-mail:shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

КУНГУРТУГДА СЕПТЕЛГЕ ДООЗУЛБААН

Тываның чедери берге болгаш эң ыракта булуну — Кунгуртугга республиканың Чазаның Даргазы Шолбан Кара-оол октябрь 15-те чеде берген болгаш ол черниң школазының септелгезиниң саадаан, электри-биле хандырылганың үзүктелип турар чылдагаанын сайгарган.

Чазак Даргазы ырак-узак ол куунче чааскаан барбаан. Ооң-кады республиканың кадык игалал болгаш социал хөгжүлдө ыдынын бирги оралакчызы талыа Беспалова бөлүк эмчилер-ле база чеде бергеш, чурттакчыну хүлээп алган. РФ-тиң Пенсия индустриалдык Тыва салбырының ылдакчызы Тере-Хөлдүн пен-жерлеринге пенсиязын чедир-Ол кожуунун девискээринден сын казып тып турар "Ойна" альдин удуртукчузу Анатолий болин база ол бөлүктүн сос-ынга чораан.

Ол школаның септелгезин чаа едилге чылынып эгезинге чедир эзэри көрдүнүп турган. Ол алды кылырының керээзин чар- "Стройсервис" организациязынын күүсетпейн барган. Ол аннзацияның директору-даа аа бир дугаар көстүп келген (умак назылыг херээжен киж), итал тудуг эргелелин төлээзи

Валерий Хомушку-даа ооң чылда-гаанын тодаргай тайылбырлап шыдавааннар.

Септелге акшазын өй-шаанда шилчидип турганын Чазак Даргазы демдеглээн. Ындыг турбуже керээлиг организация аажок шүшпөң ажилдап келген, ооң удуртукчузу ажилыга шуут келбес турган, тудуг хайгааралының ажилдакчылары база көзүлбээннер. Ооң түн-нелинде септелге кылган тудуг-жуларның ортузунга ажил үезинде арагалаар чоруктарның факты-лары турган.

Дүүн Шолбан Кара-оол капитал тудуг эргелелин ажилдакчылары-биле чөвүлел хуралды эрттирген. Ооң түннелин езугаар Тере-Хөл кожуунун Кунгуртуг суурда школаның капитал септелгезин саа-даткан бүгү харысалгалыг ажил-дакчыларга Чазак Даргазы кеземче хүлээткен. Амгы үеде ол суурда 295 өөреникчи эге школаның оран-са-вазында ийи ээлчег-биле өөренип

Ш.В.Кара-оол кунгуртугжулар-биле.

турар, олар 36 башкылыг. Шко-ланың кол корпусунун септелге-зинге барык 10 млн. рубльди көр-ген, ону саадал чок шилчидип турза-даа, план күүсеттимээн.

Ужуражылга үезинде Кунгур-тугнун башкылары Чазак Дарга-зындан чамдык делеглер кылган-нар. Чижээ, чаңгыс аай күрүне экзаменин Кызылга дужаарының айтырыы доозукчуларга нарын болуп турарын олар чугаалааннар. Найысылалга чедир 18 шак дургу-

зунда чоруп кээри башкыларга-даа, өөреникчилерге-даа берге болуп турар. Ооң-биле холбаштыр ындыг экзамен эрттирер пунктуну Кунгуртуг школазынга тургузарын болгаш экзаменер эгелегизге чедир контроль-хемчээл материал-дарын эккелдирерин дилээннер. Шолбан Кара-оол башкыларның саналын чөптүг деп хүлээп алган болгаш делегги күүседирин аазаан.

ТР-ниң албан-езуунун сайтызындан.
Субботник

ШУПТУ НОГААНЧЫДЫЛГАЖЕ!

Октябрь 15-те, субботада, ысылал Кызылдың чурттакчы-ы ногаан ыяштар олуртулга-че массалыы-биле үнгөн. Бо ын асфальтылаттыг бажың-даштынга, хөй каът бажың-ның девискээринге ногаан ыяштары хөйү-биле олуртур улганы олар салган. "Чаңгыс ниг Россия" партиязының ада регионалдыг салбыры Кы-хоорайның мэриязы-биле кады агайжыттыг Кызыл — бис-ниити сорулгавыс" деп акцияны лааш, ону амыдыралга боттан-ып эгелээни ол. "Россияның оруктары" федералдыг төле-ел езугаар "Чаңгыс демниг сия" партиязы республиканың ысылалы Кызыл хоорайның ктарының капитал септелге-ге болгаш хөй каът бажыңнар- девискээрлерин септеп, арыг-

лап, чаагайжыдарынга федералдыг бюджеттен 56 муң рубльди аңгылап берген.

Ыяш олуртур оңгарларны ок-тябрьның 11-де-ле казып белеткээн. Чаа өзүмнерни быжыктыраы-биле кара хөрзүннү база эккеп төккен. "Чаагайжыдылга" МУБ хоорайжыларның чагыын езугаар хөрзүннү немей дүжүрүп берген. Кызылдың беш микрорайоннары-га ногаанчыдылга ажилы ол хүн каткы-хөг, оюн-баштак-биле эге-лээн.

Кызыл хоорайның Төлээлек-чилер Хуралының даргазы В.Н. Тунев, депутат О.К.Чүлдүм, ТР-ниң Херээженнер эвилелинниң даргазы Р.Б.Күжүгет болгаш өске-даа удур-тукчулар ногаанчыдылгага киржи-п, боттарының ажилдакчыларын, коллегаларын хөй-аът кириген. Ада-иелер ажи-төлүнгө болгаш

Адашкылар — субботникте.

башкылар өөреникчилеринге, сту-дентилеринге үлегерин көргүзүп, бир демниг ажилдааннар.

Кызыл хоорайның Мурнуу мик-рорайонунда Ангарск бульвары кудумчузунун 8 база 10 дугаарлыг тос каът бажыңнарының даштынга ол хүн хөлээзинниг болганы чу-гаажок. Чаш өзүмнер, ыяштар тут-кан уруглар болгаш улуг кижилер шимээн-дааштыг ажилдааннар. Оон аңгыда Калинина кудумчузун-да, Оюн Күрседи кудумчузунда болгаш хоорайның төвүнде хөй каът бажыңнар дашты субботада ногаанчыттыг.

Бо буянын ажилды эгелеп, чонну олче эвилелдээн "чаңгыс демнигжилерге" найысылалдың чурттакчылары өөрүп четтиргенин илереткен.

Светлана БАЛЧЫР.
Чингис СААЯНЫҢ тырттыр-ган чуруктары.

Күскү ховуда

ЭКИ ДҮЖҮТТҮ АЛЫР ДИЗЕ, ЧЕР-БИЛЕ АЖЫЛДААР

Чыраа-Бажы суурнун чурттак-чылары картошканы 1950 чылдан-на тарып эгелээн чүве. Ынчан колхозтарны каттыштырган чыл. Суурнун кидис өглериниң чанынга колхоз баштаар чери 10-15 чүсчүк шөлдү хемчээгеш, айтыгылап бер-ген турду. Ол үеде кодан девискээр долгандыр херимнер турбаан, чүгле харын шет-биле азы тал-биле өрүп кылган кажааларлыг боор.

Ам сумунун 400 ажыг өрегеши шупту картошканы чылдың-на тарып, оон чаагай дүжүттү ап турар. Суур иштинде шөлдерден аңгыда, Дагыр-Шемиде, Көк-Талда болгаш Кызыл-Тейниң шөлдеринде суггатыг черлерде ону тарып турар. Шык-Бажынын, Чарыныг-Кежиг-нин, Көк-Талдың буга суглары картошка өстүреринге доктаамал курлавыр бооп турар. Суггат — картошканың бедик дүжүдүн алырынга улуг магадылал.

Чылдың дөрт эргилдезиниң бир ээлчээ — алдын-сарыг күс дүшкен, чон ам картошка ажаалдазында, чамдыктары төндүр ажаап алган. Эң хөй 300 ажыг шоодай картош-каның чаагай дүжүдүн Орлан, Алдын-кыс Монгуш оларның өг-бүлөзү алган. Шүжүк Куулар, Алек-сандр Сарыглар, Юртас Монгуш, Юрий Куулар, Николай Куулар оларның өг-бүлөлери база чаагай дүжүттү алган. Чамдык өрегелер сезенден чүс чедир шоодайны алгаш, одаар хөмүрге-даа, акшага-даа чедирип ап турары эки.

Картошкадан эки дүжүттү алыр дизе, ие-черни эки чөмгөрер, үрезинни шилиир, шөлдү эки үлдүрертип, бичии-даа борбак довурак чок кылдыр хоюглаар херек. Эң эвээш дизе, ийи катап албан суггарар, картошка аразынга чаңгыс дөс чашпан чок кылдыр арыглаар. Чамдык кижилер чазын картошказын черге хөп олурткаш, чайны өттүр ооң чашпанын аштавас, довураан улгаттырбас, оон күзүн дыңнаарга: "Картошка дүжүдү көңүс шоолуг эвес ийин" — дээр.

Шагда Чыргакы унунга "Ба-жың-Тей" кыдаттары дээр картош-ка, ногаа өстүрер кезек кыдаттар чурттап турду. Мен ачамны эдерип, оларга барып турдум. Чазын оларга чеде бээрге, ногаа олуртур шөлүнүн довураан холунун адыш-тары-биле хоюглай ууштап олар, а бүдүн чай дургузунда шөлдө-ле олурар, күзүн картошказының улуун канчаар, идик майыы хире! Бистер кандыг-дыр бис, черни чардыргаш-ла, борбак, кадык довурак аразынче картошканы кири октапкаш, чоруй баар, ол-ла. Картошканың бедик дүжүдүн алыр деп бодаза, чер-биле эки ажил-даар, ээ көрнүрү чугула деп санаар мен.

Эрги-Дарга КАРА-САЛ,
күш-ажылдың хоочуну.
Чыраа-Бажы сумузу.

Буянын ажил бүткен.

Республиканың шериг комиссариадының ажилдакчылары: шериг комиссары Юрий Марков, эмчи комиссиязының даргазы Олег Литовченко, килдис начальниги Александр Машинский олар журналистер-биле парлалга конференциязын эрттирген. Аңаа республикада шериг назылыг оолдарның келдиришикинниң дугайында чугааны кылган.

Тыва Республика шериг албанынче аныяк оолдарын чорудар талазы-биле Россияда идепкейлиг регионнарның бирээзи болуп санадып келген болгаш санадып турар-даа. Бөгүнгү байдал-биле алырга, Тывадан шериг албанынче шериг кезектериниң бүгү адырларынче аныяк оолдарывыс келдиртип турар: чөөн чүктүн, барыын чүктүн, мурнуу чүктүн болгаш Төп шериг округтарындан чагыглар кээп турар. Шеригке келдиришкин дугайында хоойлужудулгада бо чылын кандыг-даа өскерилге чок, кара чаңгыс өскерилге — аспирантурада өөренип турар аныяк кижилерге шериг эрттирериниң хуусаа-зын сонгаарладыры көрдүнгөн.

Республикада октябрь 1-ден эгелеп шериг албанынче келдиришкин эгелей берген болгаш, ол декабрь айга чедир уламчылаар. Республика комиссариадының эмчи комиссиязының түңнелдери-биле таныжып көрзүлгөн. Келдиришкин езугаар шинчилге эртип келген оолдарның 78 хуузу эмчи комиссиязының шыңгыы негел-делерин эртип шыдаан болуп турар. "А", "Б" категорияга азы түр када кадды кошканы-биле эртип шыдавайн барганнар 31 хуузу болган, а шериг албаны эрттиреринге шуут таарышпас деп харыы алганнар — 9 хуузу. Инвалидтер 2,3 хуу болган. Аныяк кижилер кандыг чылдагаан-биле холуттуруп турарыл дээрге, бир дугаарында, хөй кижилерниң каддының байдалы анаа, аарывайн-даа турар болза,

деңзизи четпес болуп турар. Чедир чемненмейн турар болган. Ынчангаш чылда пунктузунга чартык ай дургузунда оолдарны хүнде ийи катап чемгерип, ада-ие база төрелдериниң эккелген аш-чемин база үлөп берип, күш кири азыраар ужурга таваржып турар. Ийи дугаар чылдагааны — аныяк оолдар ортузунда паш аарыының негээрээни. Сифилистен 13 хуузу аарыг болган. Янзы-бүрү нерв аарыглары — 4,3 хуу. Кемдээшкннер — 3,5 хуу. Шериг албаны эрттиреринден хостатканнарның 14 хуузу психика талазы-биле кошкак, оон аңгыда оолдар ижин-хырын аарыглары, кулак аарыы, нерв системазының аарыглары-биле аараан болуп турар.

Он чыл бурунгаар эмчи комиссиязы шериг албанынче келдирткен оолдарның ортузунда кемдээшкннер хөй болур турганын демдэглээн болза, а бөгүндө аныяктарның каддыын ап көөрге, психика талазы-биле өскерилгелерлиг болуп турары илерээн. Ону эмчилер мынчаар тайылбырлаан. Бо чылын шериг албанынче 1990-1994 чылдарда төрүттүнгөн оолдар келдиртип турар. А ол дээрге бүгү чуртка социал амыдыралдың байдалы дыка нарын турган үелердир. Чурттагыч чон ортузунда аргалаашкын калбарган, акша-шалың үнмес, садыг-магазиннерниң баар-тактары бараан-биле куруглаан турган болгаш, ол бүгү иштиг херээннерге, өг-бүлелерге кончуг багай салдарны чедирген. Оон

аңгыда ол чылдарда чаш өпееаларның төрүттүнери оранчок кудулаан турган. Ынчангаш ам шеригке келдиртип турар 1994 чылда төрүттүнгөн оолдарның саны эвээш болуп турарының чылдагааны-даа ында.

Аныяк кижилерниң шериг эрттирип турар үезинде аразында хамаарылгаларына хамаарыштыр онза кандыг фактылар барыл дээрзин журналистер сонуургаан. Тыва Республикадан чоруткан оолдар онзагай таварылгаларга душчу бээр — ховар звес болушкун. Ынчалза-даа ол улуг звес үскүлежишкннерниң ужурун дораан тодарадып турар, буруулуг кижилерниң хемчээн ап турар. Аныяк оолдар болгаш чер-чурт ылгайы бээр бар, дыл-домаан өскележи бээр бар. Ынчалза-даа ниитизи-биле алырга, коргунчуг болушкуннар база округтарга демдеглеттинген. Чижээлээрге, чөөн чүктүн шериг округунга (Владивосток) солдат оол өске кнопканы базыпкаш, коргунчуг дүвүрээзинни болдурган таварылга бар. Ол аныяк кижилер бистин республикадан звес. Биске хамаарыштыр алырга, тыва оолдар биле дагестан оолдарының аразында бир үскүлежишкн болган. Тыва оол бижек ажыглаан болуп турар. Мындыг таварылгаларны болдурбазы-биле шеригке келдирткен аныяктар ортузунга лекция, беседаларны офицерлер чорудуп турарын шериг комиссары чугаалады. Оон аңгыда ада-ие чөвүлели-биле шериг комиссариады сырый харылзаалыг ажылдап турар. Сол-

дат иелер комитети база республикада хөй чыл ажылдап турар.

Бо чылын шериг албанынче чоруп турар аныяктарның хөй кезии демир-орук шеринче чоруур күзелин илереткен. Ооң чылдагааны билдингир шериг комиссары Тывага удавас келир демир-орук дугайында чугааны оолдар-биле чорудуп, шериг хүлээлгезин эрттирип тура, ол шериг кезээнге демир-орукчунун кайы-бир мергежилин чедип алырының аргазы бар дээрзинге хамаарыштыр беседаны чоруткан турган. Оон аңгыда шериг комиссариады Кызылдың ДОСААФ-ка шериг чоруур оолдарны халаска өөредип ап турар.

Ракета-зенит, авиация, ВДВ, суг адааның кезектеринче аныяктар күзелди-биле чоруп турар. Ынчалза-даа ол кезектерден чагыглар эвээш кээп турары-биле шилдде кончуг нарын, оолдарның эртем-билинден, ниити сайзыралындан, күш-дамырының сайзыралындан шилдде улуу-биле хамааржып турар.

Шериг албанынга контракт езугаар артар күзелин илередип турарлар ооң мурнунда чылдарда хөй турган. Ам ийи-чаңгыс кижилер билдиришкнни кириген. Ону шеригке келдиртириниң бетинде 6 ай бурунгаар-ла бижээн турар ужурлуг. Ынчангаш үезин эрттирип, озалдааннар база эвээш звес. Контракт езугаар айда 15-20 муң рубльди ажылдап алыр деп турза-даа, херек кырында айда шалыңы 7-8 муң рубль болурга, аныяк кижилерниң сонуургалы чидип турар хире.

Чогум шериг кижиниң хүн-

дүткели бедик болуп артып Россия Федерациязында шижилерниң ортузунда дыка кызырылда болганы билдинген. Ынчалза-даа сержанттың, офицерлерниң шалыңының ылаңгыя училищелер саны ора кызырылган-даа болза, Ада-камгалакчызының мергежилди алырынче шериг комиссары Юрий Марков аныяктарны кырып турарына чөпшээраргажок.

Бо чылын шериг албанынче гезин эрттирип турар аныяктар аразында шаңнал-макталга тиг болганнар эвээш звес. Чижээлээрге, Бурятияның 32364 ш кезээнден ТР-ниң шериг комиссарына шериг херээнге эки бекелди эрткен болгаш, хүлээлгелерин эрттирип турар дээрзинде солдаттар дээш өгө четтиришкнниң бижин келген дээрге Кызыл хоорайдан Стаслав Черешкевич, Эртине Чөөн-Хемчиктен Күзел Оорбай-Тайгадан Сайын Хертек, Даржаа, Кызыл кожуундан Билег Ооржак, Күзел Байыр, У.Хемден Чингис Түлүш, Тес-Хен Айдыс Өдекей олар-дыр.

Ада-иелер, оолдарына шериг албанын эрттирип, бети-кыдизе, чолаачының мергежил халас өөредилге-биле чедип алыр сүмелээри силерден не тинип турар-дыр. Эң-не кол чүкелер үениң солдадының кадды чажындан-на кичээлгеини сал чугула дээрзин утпаалынар.

Светлана ДАЧЫН-ХЕ

«АМЫДЫРАЛЫМ АРЫННАРЫ...»

Аныяк назыным чылдарында амыдыралымның эжин ажыдып кирген мээң эргим черимниң, ооң чонунуң дугайында, каксы-даа болза, сактыышкыннарымны бижикседим. Чүге дээрге кандыг-даа кижиниң сагыш-сеткилинге чурттап эрткен назынында артып каар чүүлдер, кезек үениң төөгүзүнүн утундурбас арыннары турар ышкажыгай.

Тываның мурнуу кызыгаарының улуг кезин ээлеп чыдар Эрзин кожуун чер-девискээринин, агаар-бойдузунун, чонунуң аажы-чаңының талазы-биле өскелерден ылгалдыг, онзагай черниң бирээзи деп бодап чоруур кижилер мен.

Шаг-шаандан тура, бойдустан чаяап бүткен делгем хову-шөлдери, хөлдөр, хемнери ол кожуунуң экономиказының кол адыры болур мал ажылын сайзырадырынга дыка таарымчалыг. Аржаан суглары, дустуг хөлдери чонунуң каддыын быжыглап, дыштанып эмнениринге кончуг ажыктыг. Тус черниң агаар-бойдузунун, дирик амытаннарының, үнүштериниң онзагай, үнелиг болганы-биле ооң девискээринге делегей уjur-уткалыг эртем-шинчилел төвү тургусканы база таварылга звес.

Кады-кожа кызыгаарланып чыдар даштыкы күрүңнелер-биле садыг-саарылга боттандырып, чиик өртектиг барааннарны чүгле кожуунга звес, бүгү республикага, өске регионнарга сайгарып турар апарган чорук тус чер бюджетинге орулга кирип, кожуунуң саң-хөө байдалын быжыглаарындан аңгыда, ооң ат-алдарын көдүрдүп, чонунуң амыдырал-чурттаарына таа-

рымчалыг байдалды тургузуп турар.

Кожуунуң төөгүзүнче, хөгжүп келген үе-чадаларынче хая көрнүп көөр болза база солун. Ол эге баштай тускай кожуун бооп келген соонда, чанында кожуунга каттыжып, ооң соонда аңгыланым база турган. Сөөлгү катап 1964 чылда аңгыланган.

Ол үеде кожуунуң социал-экономиктиг хөгжүлдэзи дең-дески турбаан. Ылаңгыя кожуунуң дүжүргөш, өске кожуунга кадыпканы ооң ажыл-агый, культуразының хөгжүлдэзинге багай салдарны чедирген. Чонунуң амыдыралының деңнели кудулап, ажыл чок кижилерниң саны көвүдөп, хөй-ниитиниң корум-чуруму, ажылды организастан башкаары кошкан. Ынчалза-даа амгы бо рынок үезинде байдал-биле деңнел көөр болза, үптеттинип хоозураан, үрелип тонаттыг колхозтар, фермалар, бригадалар, организациялар ынчан чок турган звесле.

Кожуун катап тургустунарындан эгелээш, ооң экономика, культура талазы-биле сайзыралы каракка көскүзү-биле экижи эгелээш. Аңаа кол идиг берген чүве — чаа тургустунган кожуунуң удуртуп-баштаар партия, совет, ажыл-агый органның арга-дуржулгалыг кадрларны шын шилип четчелээни, чонунуң тура-соруу, күш-ажылчы идепкейлиг чоруу болган.

Ынчан кожуунуң экономика-зын бут кырынга тургузары белен

звес турганы чугаажок. Ынчалза-даа партия райкомунуң бирги секретары турган Ооржак Бокпай-оолович Биче (ам бистин аравыста чок), райкүүском даргазы (сөөлүнде партия райкомунуң бирги секретарына хөй чылдарда ажылдаан) Аваа Чигжитович Монгуш (ам пенсионер, дөрт-беш номнарның автору, (Кызылда чурттап турар) оларның билдиги удуртулгазының ачызында кожуунуң хөгжүлдэзи, колхоз-совхозтарның саң-хөө байдалы, материал-техниктиг баазы көскүзү-биле быжыгып эгелээш. Хойжу бригадаларга, бода мал фермаларына чаа төлөвилел-биле чуртталга бажыңнары, кызыл-булуннар, чунар-бажыңнар, мал кажаалары туттунуп, электри шугумнарын шөйүп кириген.

Кудуктар четчир, суг сөөртүр машиналар кодан бүрүзүңе чедип турар апарган. Малдың бүгү чүзүн баш саны өзүп, ооң продукциязын бүдүрериниң болгаш күрүңге садарының планныг онаалдарына ажыр күүсеткени дээш, кожуун, чамдык ажыл-агыйлар, ылаңгыя "Коммунизмче орук", "Чаа орук" колхозтар республикага соцпарыштын тилекчилери болуп, СЭКП обкомунуң, Сайыттар чөвүлелиниң, профобласть чөвүлелиниң шилчип чоруур Кызыл Тугу-биле каш удаа шаңнаткылаан.

Чаагайжыдылга ажылы 60-70 чылдарда кидин чоруп турган. Чижээ: Эрзин суурнуң чаагайжыдылгазынга көдээ совет-биле чергелештир райкүүском аппаратады,

даргазы боду баштап кирип, олуртур ыяштарны эккеп, буга суун шеф-биле бадырып турган. Кылган ажылдың түңнелин неделя санында күүском хуралына чугаалажыр. Суур бүрүзү аян-шинчи кирип келген. Бай-Даг көдээ соведи күүском даргазы турган М.Чумбуртай (ам бистин аравыста чок) чаагайжыдылга талазы-биле тилекчи болгаш, шаңнадып турду.

Баштай Эрзинге ажылдап чорумда, тускай эртемниг ажылдакчылар ховар болганындан чон ортузунга ажылдарның чүгле кирипкелгези звес, организаакчызы-даа болу бээр турдум. Ынчан аныяктарның хөй-ниити ажылынга, оон-тоглаа, уран чүүл көрүлдери-нге, шөфтээшкннерге кирипкелгези денди-ле идепкейлиг турган чүве. Ай санында малчыннар хүнүнде концерттиг чедер бис. Бажыңнары чугайлап бээр турдувус. Көржөң колпарар-даа бис.

Сактып ор мен, салым-чаяан-ныг уран чүүлчү эш-өөрүм республика кири ойнап чордулар. Дензин Крылов, Ширимее Назын, Сүктермаа Орус-оол, Өвөй Назынмаа, Д.Шахтар, Даниил Дамчанов, К.Чар-оол, Кушаан Дондуп, Окчаа Дирчинчал, Мжидол Иргит, Дүпчүр Бригад...

Күш-ажылдың хоочуннарын маңаа немей адаайн: Д.Чамзырай,

Республиканың улус өөредилгезиниң шугумунга хөй чылдарда бараан болуп чораан хоочун удуртукчу Партизан Түлүшөвич Дамбаа Хуурактың 2008 чылда бижээни «Амыдыралым арыннары» романи номундан сактыышкынын парладывыс.

Октябрь 20.

эки турачы К.Чамзырай, М.Шажун, С.Сакты-Сүрүн, Дүгөр Миж Алдын-оол Саая, Александр Ширин, Р.Калдар-оол, К.Эренчип И.Каганович, А.Дамдын, Н.Суван-оол, М.Суван-оол, К.Ношул, А.Хатек, С.Комбу, В.Идам, Э.Дирчи Маскыр, Белчээ, С.Чымба, Дорж Г.Тойбаа, Ынаалай, Хайын, Намдар Бадарчы, Седен-оол...

Эскеринер, мурнакчылар аңгыда хол-биле чүве кылып чоруурлар аразында оларга дуза чораан даргалар (ам болза менче жерлер) аттары бар-дыр бе. Мындыг кижилер демги ол: "Эки кижилер" номунга кирер ужурлуг бодаар мен. Мындыг хоочуннары утпас, оларның эки чүүлдерин экинчилерниң амгы салгалы дээр болза эки деп бодаар мен.

Эрзинчилер онзагай улус дим. Кижилерге ээлдек-эвилең хүндүлээчел, биче сеткилдиг, дыннангыр. Улуг-бичи-даа назылылар танывазы улус-биле чугаалажырда, сен дивес, силер дээр Эпчок чүве чугаалапкан болза ылап-ла буруузу миннир. Аңаа нын күүседир, хеп кедери безин быяны. Колдуунда тыва хеп кедери Бажың-балгадын аажок аянып дерип алыр, көдээ малчыннар-даа ындыг, чоокка чедир-ле аргак ижер, оорланыр чорук-даа турбаан.

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентиизи) 2011 чылдың сентябрь 21-де хүлээп алган

(Уланчызы 4-5-ки арыннарта).

районда:

1) административтиг төвү Кунгуртуг суурда, девискээринин тургузуунче Кунгуртуг суур деп чурттакчылыг чер кирип турар Шынаа сумузу;

2) административтиг төвү Белдир-Чазы суурда, девискээринин тургузуунче Белдир-Чазы суур деп чурттакчылыг чер кирип турар Каргы сумузу;

3) административтиг төвү Тал суурда, девискээринин тургузуунче Тал суур деп чурттакчылыг чер кирип турар;

4) административтиг төвү Оттук-Даш суурда, девискээринин тургузуунче Оттук-Даш суур деп чурттакчылыг чер кирип турар Эми сумузу.

12. Тес-Хем кожуун деп муниципалдыг районда:

1) административтиг төвү Самагалдай суурда, девискээринин тургузуунче Самагалдай суур деп чурттакчылыг чер кирип турар Самагалдай сумузу;

2) административтиг төвү Ак-Эрик суурда, девискээринин тургузуунче Ак-Эрик суур деп чурттакчылыг чер кирип турар Кызыл-Чыраа сумузу;

3) административтиг төвү Берт-Даг суурда, девискээринин тургузуунче Берт-Даг суур деп чурттакчылыг чер кирип турар Берт-Даг сумузу;

4) административтиг төвү О-Шынаа суурда, девискээринин тургузуунче О-Шынаа суур деп чурттакчылыг чер кирип турар О-Шынаа сумузу;

5) административтиг төвү Хөл-Өжү суурда, девискээринин тургузуунче Хөл-Өжү суур деп чурттакчылыг чер кирип турар У-Шынаа сумузу;

6) административтиг төвү Белдир-Арыг суурда, девискээринин тургузуунче Белдир-Арыг суур деп чурттакчылыг чер кирип турар Чыргаланды сумузу;

7) административтиг төвү Шуурмак суурда, девискээринин тургузуунче Шуурмак суур база сумунун составында Куран арбаны деп чурттакчылыг черлер кирип турар Шуурмак сумузу.

13. Тожу кожуун деп муниципалдыг районда:

1) административтиг төвү Тоора-Хем суурда, девискээринин тургузуунче Тоора-Хем суур деп чурттакчылыг чер кирип турар Тоора-Хем сумузу;

2) административтиг төвү Адыр-Кежиг суурда, девискээринин тургузуунче Адыр-Кежиг суур деп чурттакчылыг чер кирип турар Азас сумузу;

3) административтиг төвү Ий суурда, девискээринин тургузуунче Ий суур деп чурттакчылыг чер кирип турар Ий сумузу;

4) административтиг төвү Сыстыг-Хем суурда, девискээринин тургузуунче Сыстыг-Хем суур деп чурттакчылыг чер кирип турар Сыстыг-Хем сумузу;

5) административтиг төвү Чазылары суурда, девискээринин тургузуунче Чазылары суур деп чурттакчылыг чер кирип турар Чазылары сумузу;

6) административтиг төвү Ырбан суурда, девискээринин тургузуунче Ырбан суур деп чурттакчылыг чер кирип турар Ырбан сумузу.

14. Улуг-Хем кожуун деп муниципалдыг районда:

1) административтиг төвү Арыг-Бажы суурда, девискээринин тургузуунче Арыг-Бажы суур деп чурттакчылыг чер кирип турар Көк-Чыраа сумузу;

2) административтиг төвү Арыскан суурда, девискээринин тургузуунче Арыскан суур деп чурттакчылыг чер кирип турар Арыскан сумузу;

3) административтиг төвү Арыг-Үзүү суурда, девискээринин тургузуунче Арыг-Үзүү суур деп чурттакчылыг чер кирип турар Арыг-Үзүү сумузу;

4) административтиг төвү Ишти-Хем суурда, девискээринин тургузуунче Ишти-Хем суур деп чурттакчылыг чер кирип турар Ишти-Хем сумузу;

5) административтиг төвү Ийи-Тал суурда, девискээринин тургузуунче Ийи-Тал суур деп чурттакчылыг чер кирип турар Ийи-Тал сумузу;

6) административтиг төвү Торгалыг суурда, девискээринин тургузуунче Торгалыг суур деп чурттакчылыг чер кирип турар Торгалыг сумузу;

7) административтиг төвү Хайыракан суурда, девискээринин тургузуунче Хайыракан суур деп чурттакчылыг чер кирип турар Хайыракан сумузу;

8) административтиг төвү Чодураа суурда, девискээринин тургузуунче Чодураа суур деп чурттакчылыг чер кирип турар Чааты сумузу;

9) административтиг төвү Эйлиг-Хем суурда, девискээринин тургузуунче Эйлиг-Хем суур деп чурттакчылыг чер кирип турар Эйлиг-Хем сумузу.

15. Чаа-Хөл кожуун деп муниципалдыг районда:

1) административтиг төвү Чаа-Хөл суурда, девискээринин тургузуунче Чаа-Хөл суур деп чурттакчылыг чер кирип турар Чаа-Хөл сумузу;

2) административтиг төвү Ак-Туруг суурда, девискээринин тургузуунче Ак-Туруг суур деп чурттакчылыг чер кирип турар Ак-Туруг сумузу;

3) административтиг төвү Булуң-Терек суурда, девискээринин тургузуунче Булуң-Терек суур деп чурттакчылыг чер кирип турар Кызыл-Даг сумузу;

4) административтиг төвү Шаңчы суурда, девискээринин тургузуунче Шаңчы суур деп чурттакчылыг чер кирип турар Шаңчы сумузу.

16. Чеди-Хөл кожуун деп муниципалдыг районда:

1) административтиг төвү Хову-Аксы суурда, девискээринин тургузуунче Хову-Аксы суур деп чурттакчылыг чер кирип турар Хову-Аксы сумузу;

2) административтиг төвү Сайлыг суурда, девискээринин тургузуунче Сайлыг суур деп чурттакчылыг чер кирип турар Сайлыг сумузу;

3) административтиг төвү Ак-Тал суурда, девискээринин тургузуунче Ак-Тал суур деп чурттакчылыг чер кирип турар Хендерге сумузу;

4) административтиг төвү Хөлчүк суурда, девискээринин тургузуунче Хөлчүк суур деп чурттакчылыг чер кирип турар Хөлчүк сумузу;

5) административтиг төвү Чал-Кежиг суурда, девискээринин тургузуунче Чал-Кежиг суур деп чурттакчылыг чер кирип турар Чал-Кежиг сумузу;

6) административтиг төвү Элегес суурда, девискээринин тургузуунче Элегес суур база сумунун составында Каък арбаны деп чурттакчылыг черлер кирип турар Элегес сумузу.

17. Эрзин кожуун деп муниципалдыг районда:

1) административтиг төвү Эрзин суурда, девискээринин тургузуунче Эрзин суур деп чурттакчылыг чер кирип турар Эрзин сумузу;

2) административтиг төвү Бай-Даг суурда, девискээринин тургузуунче Бай-Даг суур деп чурттакчылыг чер кирип турар Бай-Даг сумузу;

3) административтиг төвү Мөрен суурда, девискээринин тургузуунче Мөрен суур деп чурттакчылыг чер кирип турар Мөрен сумузу;

4) административтиг төвү Нарын суурда, девискээринин тургузуунче Нарын суур деп чурттакчылыг чер кирип турар Нарын сумузу;

5) административтиг төвү Качык суурда, девискээринин тургузуунче Качык суур деп чурттакчылыг чер кирип турар Качык сумузу;

6) административтиг төвү Булуң-Бажы суурда, девискээринин тургузуунче Булуң-Бажы суур деп чурттакчылыг чер кирип турар Булуң-Бажы сумузу;

7-ги чүүлү дараазында эдилге-биле бижири:

"7 чүүл

Хоорай хевирлиг суурларнын кызыгаарларын, оларнын картографтыг бижилгезинге дүүштүр бадылаар:

1) Чөөн-Хемчик кожуунга Чадаана хоорай (капсырылга 20);

2) Улуг-Хем кожуунга Шагаан-Арыг хоорай (капсырылга 21);

3) Бии-Хем кожуунга Туран хоорай (капсырылга 22);

4) Кызыл кожуунга хоорай хевирлиг Каа-Хем суур (капсырылга 23).";

3) 8-ки чүүлү дараазында эдилге-биле бижири:

"8 чүүл
Көдээ суурларнын кызыгаарларын, оларнын картографтыг бижилгезинге дүүштүр бадылаар:

1. Бай-Тайга кожуун деп муниципалдыг районда:

1) административтиг төвү Тээли суурда Тээли сумузу (капсырылга 24);

2) административтиг төвү Бай-Тал суурда Бай-Тал сумузу (капсырылга 25);

3) административтиг төвү Кызыл-Даг суурда Кызыл-Даг сумузу (капсырылга 26);

4) административтиг төвү Кара-Хөл суурда Кара-Хөл сумузу (капсырылга 27);

5) административтиг төвү Хемчик суурда Хемчик сумузу (капсырылга 28);

6) административтиг төвү Шуй суурда Шуй сумузу (капсырылга 29);

7) административтиг төвү Найырал суурда Эр-Хавак сумузу (капсырылга 30).

2. Барыын-Хемчик кожуун деп муниципалдыг районда:

1) административтиг төвү Кызыл-Мажалык суурда Кызыл-Мажалык сумузу (капсырылга 31);

2) административтиг төвү Аксы-Барлык суурда Аксы-Барлык сумузу (капсырылга 32);

3) административтиг төвү Аянгаты суурда Аянгаты сумузу (капсырылга 33);

4) административтиг төвү Барлык суурда Барлык сумузу (капсырылга 34);

5) административтиг төвү Бижикиг-Хая суурда Бижикиг-Хая сумузу (капсырылга 35);

6) административтиг төвү Дөң-Терезин суурда Ак сумузу (капсырылга 36);

7) административтиг төвү Хөндөлең суурда Хөндөлең сумузу (капсырылга 37);

8) административтиг төвү Шекпээр суурда Шекпээр сумузу (капсырылга 38);

9) административтиг төвү Эрги-Барлык суурда Эрги-Барлык сумузу (капсырылга 39).

3. Чөөн-Хемчик кожуун деп муниципалдыг районда:

1) административтиг төвү Баян-Тала суурда Баян-Тала сумузу (капсырылга 40);

2) административтиг төвү Бажың-Алаак суурда Чадаана сумузу (капсырылга 41);

3) административтиг төвү Ийме суурда Ийме сумузу (капсырылга 42);

4) административтиг төвү Теве-Хая суурда Теве-Хая сумузу (капсырылга 43);

5) административтиг төвү Хорум-Даг суурда Хорум-Даг сумузу (капсырылга 44);

6) административтиг төвү Хайыракан суурда Хайыракан сумузу (капсырылга 45);

7) административтиг төвү Хөндөргей суурда Хөндөргей сумузу (капсырылга 46);

8) административтиг төвү Чыраа-Бажы суурда Чыраа-Бажы сумузу (капсырылга 47);

9) административтиг төвү Чыргакы суурда Чыргакы сумузу (капсырылга 48);

10) административтиг төвү Элдиг-Хем суурда Элдиг-Хем сумузу (капсырылга 49);

11) административтиг төвү Шеми суурда Шеми сумузу (капсырылга 50).

4. Каа-Хем кожуун деп муниципалдыг районда:

1) административтиг төвү Сарыг-Сеп суурда Сарыг-Сеп сумузу (капсырылга 51);

2) административтиг төвү Бояровка суурда Бояровка сумузу (капсырылга 52);

3) административтиг төвү Бүрен-Хем суурда Бүрен-Хем сумузу (капсырылга 53);

4) административтиг төвү Бүрен-Бай-Хаак суурда Бүрен-Бай-Хаак сумузу (капсырылга 54);

5) административтиг төвү Дерзиг-Аксы суурда Дерзиг-Аксы сумузу (капсырылга 55);

6) административтиг төвү Ильинка суурда Ильинка сумузу (капсырылга 56);

7) административтиг төвү Кундустуг суурда Кундустуг сумузу (капсырылга 57);

8) административтиг төвү Ке суурда Көк-Хаак сумузу (капсырылга 58);

9) административтиг төвү Сизим Сизим сумузу (капсырылга 59);

10) административтиг төвү Су суурда Суг-Бажы сумузу (капсырылга 60);

11) административтиг төвү Бүрн суурда Бүрн-Аксы сумузу (капсырылга 61);

5. Кызыл кожуун деп муниципалдыг районда:

1) административтиг төвү Ба суурда Баян-Кол сумузу (капсырылга 62);

2) административтиг төвү Ка суурда Кара-Хаак сумузу (капсырылга 63);

3) административтиг төвү Суклак Суклак сумузу (капсырылга 64);

4) административтиг төвү Тер суурда Терлиг-Хая сумузу (капсырылга 65);

5) административтиг төвү Элег суурда Элегес-Аксы сумузу (капсырылга 66);

6) административтиг төвү Кур-Че Кур-Чер сумузу (капсырылга 67);

7) административтиг төвү Черби Черби сумузу (капсырылга 68);

8) административтиг төвү Ша суурда Шамбалыг сумузу (капсырылга 69);

9) административтиг төвү Ээрбе Ээрбек сумузу (капсырылга 70).

6. Мөңгүн-Тайга кожуун муниципалдыг районда:

1) административтиг төвү Муг суурда Каргы сумузу (капсырылга 71);

2) административтиг төвү Кы суурда Мөген-Бүрен сумузу (капсырылга 72);

3) административтиг төвү То суурда Тоолалыг сумузу (капсырылга 73);

7. Өвүр кожуун деп муниципалдыг районда:

1) административтиг төвү Хан суурда Хандагайты сумузу (капсырылга 74);

2) административтиг төвү Дус-Даг Дус-Даг сумузу (капсырылга 75);

3) административтиг төвү Саглы Саглы сумузу (капсырылга 76);

4) административтиг төвү Солчу Солчу сумузу (капсырылга 77);

5) административтиг төвү А суурда Сарыг-Хөл сумузу (капсырылга 78);

6) административтиг төвү Ч суурда Чаа-Суур сумузу (капсырылга 79);

8. Бии-Хем кожуун деп муниципалдыг районда:

1) административтиг төвү Аржаа Аржаа сумузу (капсырылга 80);

2) административтиг төвү Хүт Севи сумузу (капсырылга 81);

3) административтиг төвү С суурда Сесерлиг сумузу (капсырылга 82);

4) административтиг төвү Суш Суш сумузу (капсырылга 83);

5) административтиг төвү Тарла Тарла сумузу (капсырылга 84);

6) административтиг төвү Өөк суу сумузу (капсырылга 85);

7) административтиг төвү Хадыг Хадыг сумузу (капсырылга 86).

9. Сүт-Хөл кожуун деп муниципалдыг районда:

1) административтиг төвү Су суурда Суг-Аксы сумузу (капсырылга 87);

2) административтиг төвү Алдан-суурда Алдан-Маадыр сумузу (капсырылга 88);

3) административтиг төвү Ак-Даш Ак-Даш сумузу (капсырылга 89);

4) административтиг төвү Бор суурда Бора-Тайга сумузу (капсырылга 90);

5) административтиг төвү Кара суурда Кара-Чыраа сумузу (капсырылга 91);

6) административтиг төвү Кызыл-Тайга сумузу (капсырылга 92);

7) административтиг төвү Ишкин Ишкин сумузу (капсырылга 93).

10. Танды кожуун деп муниципалдыг районда:

1) административтиг төвү Ба суурда Бай-Хаак сумузу (капсырылга 94);

2) административтиг төвү Владим суурда Арыг-Бажы сумузу (капсырылга 95);

3) административтиг төвү Бал суурда Балгазын сумузу (капсырылга 96);

4) административтиг төвү Дүрген Дүрген сумузу (капсырылга 97);

5) административтиг төвү Ко

Кочетово сумузу (капсырылга 98);
административтиг төвү Кызыл-Арыг
Кызыл-Арыг сумузу (капсырылга 99);
административтиг төвү Межегей
Межегей сумузу (капсырылга 100);
административтиг төвү Успенка суурда
Успенка сумузу (капсырылга 101).

Чере-Хөл кожуун деп муниципалдыг
административтиг төвү Кунгуртук
Шынаа сумузу (капсырылга 102);
административтиг төвү Белдир-Чазы
Каргы сумузу (капсырылга 103);
административтиг төвү Тал суурда
Тал сумузу (капсырылга 104);
административтиг төвү Оттук-Даш
Эми сумузу (капсырылга 105).

Тес-Хем кожуун деп муниципалдыг
административтиг төвү Самагалдай
Самагалдай сумузу (капсырылга 106);
административтиг төвү Ак-Эрик суурда
Чыраа сумузу (капсырылга 107);
административтиг төвү Берт-Даг
Берт-Даг сумузу (капсырылга 108);
административтиг төвү О-Шынаа
О-Шынаа сумузу (капсырылга 109);
административтиг төвү Хөл-Өжү
У-Шынаа сумузу (капсырылга 110);
административтиг төвү Белдир-Арыг
Ыргаланды сумузу (капсырылга 111);
административтиг төвү Шуурмак
Шуурмак сумузу (капсырылга 112).

Тожу кожуун деп муниципалдыг
административтиг төвү Тоора-Хем
Тоора-Хем сумузу (капсырылга 113);
административтиг төвү Адыр-Кежиг
Азас сумузу (капсырылга 114);
административтиг төвү Ий суурда Ий
капсырылга 115);
административтиг төвү Сыстыг-Хем
Сыстыг-Хем сумузу (капсырылга 116);
административтиг төвү Чазылары
Чазылары сумузу (капсырылга 117);
административтиг төвү Ырбан суурда
Ырбан сумузу (капсырылга 118).

Туг-Хем кожуун деп муниципалдыг
административтиг төвү Арыг-Бажы
Бөх-Чыраа сумузу (капсырылга 119);
административтиг төвү Арыскан
Арыскан сумузу (капсырылга 120);
административтиг төвү Арыг-Үзүү
Арыг-Үзүү сумузу (капсырылга 121);
административтиг төвү Ишти-Хем
Ишти-Хем сумузу (капсырылга 122);

5) административтиг төвү Ийи-Тал суурда
Ийи-Тал сумузу (капсырылга 123);
6) административтиг төвү Торгалыг
суурда Торгалыг сумузу (капсырылга 124);
7) административтиг төвү Хайыракан
суурда Хайыракан сумузу (капсырылга 125);
8) административтиг төвү Чодураа суурда
Чодураа сумузу (капсырылга 126);

9) административтиг төвү Эйлиг-Хем
суурда Эйлиг-Хем сумузу (капсырылга 127).
15. Чаа-Хөл кожуун деп муниципалдыг
районда:

1) административтиг төвү Чаа-Хөл суурда
Чаа-Хөл сумузу (капсырылга 128);
2) административтиг төвү Ак-Туруг
суурда Ак-Туруг сумузу (капсырылга 129);
3) административтиг төвү Булуң-Терек
суурда Кызыл-Даг сумузу (капсырылга 130);
4) административтиг төвү Шаңчы суурда
Шаңчы сумузу (капсырылга 131).

16. Чеди-Хөл кожуун деп муниципалдыг
районда:

1) административтиг төвү Хову-Аксы
суурда Хову-Аксы сумузу (капсырылга 132);
2) административтиг төвү Сайлыг суурда
Сайлыг сумузу (капсырылга 133);
3) административтиг төвү Ак-Тал суурда
Хендерге сумузу (капсырылга 134);
4) административтиг төвү Хөлчүк суурда
Хөлчүк сумузу (капсырылга 135);
5) административтиг төвү Чал-Кежиг
суурда Чал-Кежиг сумузу (капсырылга 136);
6) административтиг төвү Элегес суурда
Элегес сумузу (капсырылга 137).

17. Эрзин кожуун деп муниципалдыг
районда:

1) административтиг төвү Эрзин суурда
Эрзин сумузу (капсырылга 138);
2) административтиг төвү Бай-Даг суурда
Бай-Даг сумузу (капсырылга 139);
3) административтиг төвү Мөрен суурда
Мөрен сумузу (капсырылга 140);
4) административтиг төвү Нарын суурда
Нарын сумузу (капсырылга 141);
5) административтиг төвү Качык суурда
Качык сумузу (капсырылга 142);
6) административтиг төвү Сарыг-Булун
суурда Булуң-Бажы сумузу (капсырылга 143).

2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан-езузу-биле парлаан
хүнден эгелеп күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазааның
Даргазы Ш. КАРА-ООЛ

Кызыл хоорай

2011 чылдың октябрь 10

№ 837 ДХ-1.

«Тыва Республикага туризм ажил-чорудулгазының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер кирир дугайында

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизи) 2011
чылдың сентябрь 21-де хүлээп алган

Чылдың июль 8-те № 789 ДХ-1 "Тыва
Республикага туризм ажил-чорудулгазының
дугайында" Тыва Республиканың Хоойлу-
«Шын», 2011 чылдың июль 19-та;
«Тыва правда», 2011 чылдың июль 19-
та; 2-ги чүүлдүн 2-ги кезээнде "күрүне"
түп кааптар;
3-ги чүүлдүн 6-гы кезээнде "кирир"
түп "дыңнадыр эргелиг" деп сөстөр-

биле, "эргежок чугула медээлерни" деп
сөстөрни ап кааптар.

2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан-езузу-биле парлаан
хүнден эгелеп күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазааның
Даргазы Ш. КАРА-ООЛ

Кызыл хоорай

2011 чылдың октябрь 10

№ 840 ДХ-1.

«Библиотека херээниң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга 6 болгаш 7 чүүлдеринге өскерилгелер кирирениң дугайында

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизи) 2011
чылдың сентябрь 21-де хүлээп алган

Чылдың июль 4-те № 584 "Библио-
тека херээниң дугайында" Тыва Респуб-
лика Хоойлузунга («Тувинская правда»,
2001 чылдың июль 25-те; 2001 чылдың май 8-
та; 2004 чылдың июнь 5-те, декабрь
3-те, декабрь 3-те; Тыва Республика-
ның хоойлузунгаларының чыындзы, 2001
2, 146 чүүл; «Шын», 2004 чылдың июнь
31-де; 2008 чылдың сентябрь
109 чылдың июнь 18-те, декабрь 1-де)
ында өскерилгелерни кирир:
1-ги чүүлдүн 1-ги кезээнде "болгаш Тыва

ва Республиканың" деп сөстөрни ап кааптар;
2) 7-ги чүүлдүн 4-кү кезээниң ийги абза-
зында "16" деп саннарны "14" деп саннар-
биле солугур.

2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан-езузу-биле парлаан
хүнден эгелеп күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазааның
Даргазы Ш. КАРА-ООЛ

Кызыл хоорай

2011 чылдың октябрь 10

№ 843 ДХ-1.

«Тыва Республиканың күрүне шаңналдарының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер кирирениң дугайында

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизи) 2011
чылдың сентябрь 21-де хүлээп алган

1 чүүл

1992 чылдың декабрь 24-те № 388 "Тыва
Республиканың күрүне шаңналдарының
дугайында" Тыва Республиканың Хоойлу-
зунга («Тувинская правда», 1993 чылдың март
2-де; 1994 чылдың ноябрь 30-де; 1995 чылдың
январь 5-те; 1999 чылдың июль 6-да; 2004
чылдың февраль 27-де, декабрь 31-де; 2007
чылдың июль 31-де; 2008 чылдың январь 10-
да; 2011 чылдың январь 20-де, апрель 5-те,
апрель 12-де; «Шын», 2004 чылдың февраль
27-де; 2008 чылдың январь 22-де; 2011 чылдың
январь 13-те, апрель 2-де, апрель 9-та)
дараазында өскерилгелерни кирир:

1) 1-ги чүүлдү дараазында эдилге-биле
бижири:

"1 чүүл. Тыва Республиканың күрүне
шаңналдары (моон ыңай — күрүне шаңнал-
дары дээр) күрүне тургузушкунунун,
экономика, эртем, культура, уран чүүл
болгаш чырыдышкын талазы-биле хоойлу-
дүрүм сагылдазын быжылгаарына, кадык-
шылды болгаш амы-тынны камгалаарына,
хамаатыларның эргелерин болгаш хостал-
галарын камгалаарына, спортту кижизи-
деринге, хөгжүдүп-сайзырадырына ачы-
хавыяазы дээр, Ада-чурт камгалаалының хер-
рээнге болгаш айыыл чок чорукту ханды-
рарына кирир улуг үлүг-хуузу дээр, актив-
чи буянныг ажил-чорудулгазы база респуб-
лика мурнунга өске-даа ачы-хавыяазы дээр
республиканың хамаатыларын шаңнаарының
дээр хевир болур.

Күрүне шаңналдарын Тыва Республи-
каның Дээди Хуралы (парламентизи) тургузар.

Күрүне шаңналдарының дараазында
хевирлерин доктаадып тургузар:

а) Тыва Республиканың ордени;
б) "Шылгараңгай күш-ажыл дээр" Тыва
Республиканың медалы;
в) "Тыва Республиканың маадыр иези"
деп атты;
г) "Тыва Республиканың Хүндүлүг
хамаатызы" деп атты;
д) Тыва Республиканың хүндүлүг
аттарын.

2) 2-ги чүүлдү дараазында эдилге-биле
бижири:

"2 чүүл. Тыва Республиканың күрүне
шаңналдары-биле шаңнаарын Тыва Респуб-
ликаның Баштыңы — Чазааның Даргазы
боттандырат.

Тыва Республиканың күрүне шаңналда-
ры-биле шаңнаарының дугайында Тыва
Республиканың Баштыңы — Чазааның
Даргазы бүгү-ниитиге медээ кылдыр
дыңнадыры-биле массалыг информация
чепсектеринге чарлыктарны үндүрер.

Күрүне шаңналдары-биле шаңнаар
кылдыр кирип турда, шаңналдың хевирин
шаңнап турар кижиниң Тыва Республиканың
ордениниң статусунга, Тыва Республиканың
медалдарының болгаш орденнериниң
дугайында дүрүмнеринге дүжүп турар

ужурлуг ачы-хавыяазының онзагай шинчизи-
биле болгаш хемчээли-биле тодарадыр.

3) 4-кү чүүлдү дараазында эдилге-биле
бижири:

"4 чүүл. Тыва Республиканың орденинге
статусту, а Тыва Республиканың медалына
болгаш хүндүлүг адынга — Дүрүмнү бады-
лаар. Статустар болгаш дүрүмнер орден-
биле, медаль-биле шаңнаарының, ат тыпсы-
рының ачы-хавыяаларын тодарадып турар
база ол ышкаш шаңнаарының, шаңналдарны
тыпсырының, ону кедериниң чурумун болгаш
өске-даа дүрүмнерни доктаадып турар.

Статустарны болгаш дүрүмнерни, орден-
нерниң, медальдарны, Тыва Республиканың
аттарынга хүндүлел демдектериниң тодар-
гай бижилгезин болгаш дүрүм-хевирлерин
Тыва Республиканың Дээди Хуралы
(парламентизи) бадылаар.

4) 5-ки чүүлдү күжүн чидирген деп
санаар;

5) 17-ги чүүлдү дараазында эдилге-биле
бижири:

"17 чүүл. Тыва Республиканың орденин,
"Шылгараңгай күш-ажыл дээр" Тыва Рес-
публиканың медалын, "Тыва Республиканың
маадыр иези" деп атты, "Тыва Респуб-
ликаның Хүндүлүг хамаатызы" деп атты алган
кижилерге Тыва Республиканың ордениниң
статусун, "Шылгараңгай күш-ажыл дээр"
Тыва Республиканың медалының дугайында
Дүрүм, "Тыва Республиканың маадыр иези"
деп ат дугайында Дүрүм, "Тыва Респу-
бликаның Хүндүлүг хамаатызы" деп ат дуга-
йында Дүрүм езугаар Тыва Республиканың
бюджетиниң акша-хөрөңгизинден чаңгыс
катап шаңналды тыпсыр.

6) 19-ку чүүлдүн ийги кезээнде "Дар-
газының" деп сөстү "Баштыңының —
Даргазының" деп сөстөр-биле солугур;

7) Хоойлука капсырылгада:

а) "национал тыва "Хүреш" талазы-биле
"Тыва Республиканың Күчүн мөгези" деп
хүндүлүг атка берген шынзылганың тодаргай
бижилгезин күжүн чидирген деп санаар;

б) "национал тыва "Хүреш" талазы-биле
"Тыва Республиканың Чаан мөгези" деп
хүндүлүг атка берген шынзылганың тодаргай
бижилгезин күжүн чидирген деп санаар;

в) "национал тыва "Хүреш" талазы-биле
"Тыва Республиканың Начын мөгези" деп
хүндүлүг атка берген шынзылганың тодаргай
бижилгезин күжүн чидирген деп санаар.

2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан-езузу-биле парлаан
хүнден эгелеп, он хонук эрткен соонда,
күштүг болуп кирир.

Тыва Республиканың Чазааның
Даргазы Ш. КАРА-ООЛ

Кызыл хоорай

2011 чылдың октябрь 10

№ 847 ДХ-1.

«Хоойлу саналдап кирир эргени боттандырат чурумунун дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер кирир дугайында

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизи) 2011
чылдың сентябрь 21-де хүлээп алган

1 чүүл

2004 чылдың июль 12-де № 832 УХ-1
"Хоойлу саналдап кирир эргени боттанды-
рат чурумунун дугайында" Тыва Респуб-
ликаның Хоойлузунга ("Тувинская правда",
2004 чылдың июль 20-де; 2008 чылдың август
21-де; 2011 чылдың январь 26-да; "Шын", 2008
чылдың сентябрь 2-де; 2010 чылдың декабрь
28-те) дараазында өскерилгелерни кирир:
1) 9-ку чүүлдү күжүн чидирген деп санаар;
2) 13-кү чүүлдү дараазында эдилге-биле
бижири:

"13 чүүл

Эгелеки бөлүк массалыг информация
чепсектеринге болгаш "Интернет" теле-
коммуникация четкизинге хоойлу саналдап
кирирениң чугалажышкыннарын орга-
низаастаар эргелиг.

3) 24-кү чүүлде, "дүрүм езугаар," деп
сөстөрни ап кааптар, ", бир эвес күштүг
болуп турар хоойлужудулга-биле азы Тыва
Республиканың Дээди Хуралының (парла-

ментизиниң) регламентизи-биле өске чүүл
көрдүмдүн болза," деп сөстөрни немээр;

4) 25-ки чүүлдүн 1-ги кезээнде:
а) бирги абзацта "дараазында шийтпир-
лерниң бирээзин" деп сөстөрни "дараа-
зында шийтпирлерни" деп сөстөр-биле
солугур;

б) 2-ги пунктта "хоойлу төлөвилели" деп
сөстөрни "хоойлу" деп сөс-биле солугур;

5) 26-гы чүүлдү күжүн чидирген деп
санаар.

2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан-езузу-биле парлаан
хүнден эгелеп, он хонук эрткенде, күштүг
болур.

Тыва Республиканың Чазааның
Даргазы Ш. КАРА-ООЛ

Кызыл хоорай

2011 чылдың октябрь 10

№ 849 ДХ-1.

Снежана ДУКТЕН-ООЛ: «Дыка хөй аарыгларның алыс чылдагааны угаан-медерелде, сагыш-сеткил шыгжаттыг болур»

Октябрь 10-нун хүнүнде бүгү делегей Сагыш-сеткил болгаш угаан-медерел кадыкшылының хүнүн демдегеп эрттирген. Бүгү делегейниң кадык камгалам организациязының деткимчези-биле 1992 чылда доктааттыг бо онзагай хүнде ниитилелдин, кижилер бүрүзүнүн кичээнгейин угаан-медерел, сагыш-сеткил-биле холбашкан аарыгларже угландырып, шак ындыг аарыглардан араан кижилерге чөптүг хамаарылганы хевирлеп, ук аарыглардан баш бурунгаар камгаланып, кичээнип чоруурунче кыйгырып турар.

Тываларның "сагыш аары" деп адап турары психиктиг аарыглар бо хүннерге чедир ажык чугаалажышкыннарже үнмейн турар

— Снежана Малчыновна, бир дугаарында "психиктиг аарыглар" деп термин-биле адаттынып турар аарыглар дугайында каксы тайылбыр-дан берип көрүңер.

— Хөйүнүң билип турары-биле, психиктиг аарыгларга төрүмелин-ден ийикпе, азы кандыг-бир хай-халаптың уржундан кижиниң сагыш-сеткили, угаан-медерели кандыг-бир көскү хажыдышкынныг апарган таварылгаларны хамаарыштырып турар. Чижээ, төрүмелин-ден угаан-медерели четпес-дудуу болган дээрн ышкаш. Ынчалза-даа дыка хөй таварылгаларда кижилер бодун боду ийикпе азы долгандыр турар өскө улус безин аарыг деп санавайн, эскет чокка эрттириптер психиктиг аарыглар тургулаар: депрессиялар, дүвүрээзинниг байдалдар дээр, өскө-даа тускай терминнер-биле адаттынар байдалдар эвээш эвес.

Психиказы азы угаан-медерели, сагыш-сеткили шуут кадык кижилер дээрже чүгле психиктиг аарыглардан аарыбайн турар кижилер боорундан аңгыда, бодунга бүзүрелдиг, амыдыралын шын хевирлеп билер кижилер болур.

— Бистиң республикавыста чурттакчы чоннуң сагыш-сеткил, угаан-медерелдин кадыкшылы-биле холбашкан байдалы кандыг ирээ?

— Республиканың психиатрия эмнелгезиниң хайгааралының адаанда 6 муң хире кижилер бар. Оларның аразынче чик-даа, аар-даа байдалда аарыг улус шуптузу кирип турар. Ынчалза-даа психиктиг байдалы баксыраан, психиатр эмчниниң дузазы хереглетиин турар дыка хөй кижилер база бар дээрзин айтып каары чугула. Бо улус өскө эмчилерге үр үе дургузунда тодаргай үр-түннел чокка кандыг-бир аарыглардан эмненип чоруп турарлар. А херек кырында оларның аарып турар аарыының алыс чылдагааны психиктиг кадык-шыл-биле холбашкан дээрзин билбейн турар ийикпе, азы психиатр эмчиге келиринден дадалап турарлар. Шак мындыг аарыг улустун саны эвээш эвес, оларның чамдыгы душ болуп психиатр эмчниниң хайгааралының адаанче кирип келгенде, чогуур эмнээшкенин ап эгелээр болгаш оон соонда кадыкшылы эттинип эгелээр чоруктар болганчок таварышкылаар.

Эмчилер дыка хөй аарыгларның алыс чылдагааны сагыш-сеткилдин, угаан-медерелдин кадык-шыл байдалында чаштынып чыдар дээрзин дыка эки билер. А ниитизи-биле алыр болза, Россия Федерациязында чоннуң психиктиг кадыкшылы дүвүрээзинни оттуруп турар — албан-езунуң сан-чурагайлары-биле, сөөлгү 10 чылда психиатр эмчилерниң дузазы хереглетиин турар кижилерниң саны көвүдөп келген: стрессиг байдалдар-биле холбашкан кадыкшылы кес кырында келген байдалдар 30 хуу улгаткан, угаан-медерели дудуу-четпес таварылгалар 25 хуу, алкоголизм 40 хуу, наркомания 6

катат улгаткан. Ол безин чүгле албан-езунуң сан-чурагайлары-дыр. А херек кырында байдал оон-даа нарын.

— Шак мындыг байдалдың тургустунуп келгениниң чылдагааны чүдө деп бодаар силер?

— Кижилер хөй-ниитичи амытан болганда, ниитилел амыдыралында болуп турар өскерлишкиннер кижиниң психиказына дыка улуг салдарны чедирип турар. Чаң-чыккан амыдыралындан хоорлуп, чаа, ылаңгыя таарымча чок байдалдарга тааржып өөренири кижиниң угаан-медерели, сагыш-сеткилинден улуг күштү негээр. А бистиң чонувустун сөөлгү каш он чылдарда чурттуң, ниитилелдин турумчу берген турган амыдыралына болгулаан улуг өскерлишкиннеринге белен эвес болганы шак мындыг байдалдың тургустунарына салдарын чедирген.

Бис, россияжи чон, оон иштинде тывалар, боттарывыстың күжүвүске, арга-шинээвиске аргажок бүзүрел чок болуп турарывысты айтыр апар. Бодунуң күш-шыдалына ынанмас кижилер амыдыралдың аар согуларын угбайн барып болур. Оон кадында бисте амыдыралывыста болуп турар өөрүшкүлүг болушкуннарны чедир үнелеп билбес, оларны чайгаар болуп турар анаа-ла ындыг болушкуннар ышкаш кылдыр хүлээп көөр чүүл база негээр. А муңгаранчыг, багай болушкуннарны сыр дедир — үр үе дургузунда сактып-бодал, катап-катап сагыжывыс аарып, угаан-медереливиске, сагыш-сеткиливиске аар чүктү чүдүр-ле бээр болгай бис. Ол — улуг частырыг. Бодун шак мынчалдыр алдынары психиктиг аарыгларга чедир болур дээрзин билер алыры артык эвес. Эки болушкуннарны үр үеде сактып, камнап-кадагалап, а багай чүлдери дораан утуп кааптарын кызыдып чоруур болза эки.

Бо аарыгларны баш бурунгаар болдурбазы-биле бодунуң амыдыралын өөрүнчүг, эки болушкуннар-биле долдуруп билер негетинер. Дыка хөй кижилер боттарының хостуг үезин шын ажыглап

билбес болгулаар. Сагышка тааржыр, солун кылдыр дыштанып билер чугула. Шимченгир амыдыралды чорудары, бодус-биле сырый харылзааны тудары, кадык-чагай амыдыралды чорудары кижиниң сагыш-сеткилинге, угаан-медерелинге, бүгү кадыкшылынга эң-не ажыктыг. Ынчан психиктиг аарыгларга кижилер белен-селен алыспас.

— Кижиниң угаан-медерели, сагыш-сеткилин хевирлеттинери кижизидилгеден хамааржыр бе?

— Психиатрия эртеми чүгле аарыгны тывылдырып болур чылдагааннарны чайладыры-биле кызыгаарланмас. Ынчангаш психиктиг кадыкшылдың үндезини шын кижизидилге болур дээрзин чугулап айтып каайн. Психологтук хажыдышкыннарлыг кижилерниң 80 хуузу бичии тургаш, шын эвес азы авторитарлыг кижизидилгеге тааржып турганы илеретинген. Өскөзү чугаалаарга, ада-иези 2-3 харлыг бичии уруун, оглун кижилер деп санап көрбейн, чүгле хоруушкуннар, кызыгаарлашкыннар, кезем-челер-биле кижизидер арганы ажыглап турганы ол. Ынчангаш чаш кижиниң психиказы ол үеде-ле улуг согууга таарышкан болур. Шак мындыг чорукту болдурбазы-биле бичии кижини кижилер деп көрүп, хүндүлөп, оон бодалдарын, күзелдерин, амыдыралче көрүжүн кичээнгейге алыр болза эки. Кижиниң сагыш-сеткил, мөзү-шынар болгаш угаан-медерел талазы-биле чугула шынарлары 5 харлыгына чедир хевирлеттинер келир. Шак бо чугула үени ада-ие билбейн эрттирип алган база болгулаар. Бо назы-харда чаш кижиге бир дугаар ээлчегде өг-бүлө, чоок улузунуң ынакшылы, сагыш човаашкыны болгаш хүндүткелли база бурунгаар хөгжүлдө-сайзыралы чугула херек.

— Сөөлгү чүдө доктаамал дыңалып келир "депрессия" деп аарыгның дугайында чугаалап берип көрүңер.

— Психиктиг аарыгларның чамдызын дораан тодарадып, эскерип каап болур, а чамдык аарыгларны кижилер боду-даа, долгандыр чоок улузу-даа эскербейн эрттирип болур. Ылаңгыя депрессия деп аарыгга хамаарыштыр алыр болза, кижилер ук сөс-биле илеретинген сагыш-сеткилдин, угаан-медерелдин нарын байдалын дыка хөй таварылгаларда аарыг деп хүлээп көрбес, а анаа түр үеде сагыш-сеткил өскерлишкенин азы, орустаарга, настроение өскерлип турары кылдыр санаар. А херек кырында депрессия — чогуур кичээнгейге алдынган турар ужуруг аарыг.

Депрессиялыг байдалдарга таарышпаан кижилер чок деп болур. Бис чамдык таварылгаларда хөлчөк муңгаран азы хөлчөк дүвүрел болур бис. Ынчалза-даа шак мындыг хөлгелиг хүннерни, хүннээр-ректин, өөрүшкү-маңайлыг хүннер солуп чоруй баар дээрзи чугаажок.

темаларның бирээзи болуп артпышаан. Кандыг-даа кижилер, ка-даа язы-сөөктүг чон шак бо аарыглардан чайлай бээр дээр магадылалы чок, ук аарыгга таваржы берип болурунун ай-улууг. Ылаңгыя дүвүрээзинниг, хөлзенчиг, даартагы хүнге ынаныш билдинмес бо үеде кижиниң сагыш-сеткили, угаан-медерели быжыг болуру негетинип турар апарганы чажыт э

Ынчангаш бо удаада сагыш-сеткил, угаан-медерел-холбашкан аарыглар дугайында чугааны республиканың психиатрия эмнелгезиниң улуг эмчизи Снежана Малчыновна Дуктен-оол чорудар-дыр бис.

Чамдык таварылгаларда неде-лялар, айлар эртсе-даа, ол хүннээр-ректин үе келбейн туруп бээр база болгулаар: кижилер үр үе дургузунда күш-шыдалы төнүп, чүге-даа өөрү-вес, мурнунда сагыжына тааржыр, сеткилин өөртүр турган чүлдери көңгүс херексес апар. Ол ажы-лыныче азы өөредилгезинче чогуур кичээнгейни салып шыдавас, бодунуң хүн бүрү хүлээлгелерин безин арай деп күөсөдир апар. Чамдыкта кевин-херекчок чүлдөр дээр хордап-кылыктаныр, а чамдыкта бот-үнелели аргажок кудулап, буруузуңан, ыткан сеткилге алзып-тып болур. Дыка хөй таварылгаларда уйгузу, чөмгө хөөнү чидип, бажы, чүрээ доктаамал аарып турар апар. Шак мындыг байдал ийи неделядан хөй үеде үргүлчүлээр болза, психиатр эмчи ол кижиге "депрессия" деп диагносту салып каап болур. Депрессия — айыылдыг аарыг. Оон уржуу-биле амыдыралга сонуургалы чиде берген кижилер амы-тынынга четтинер базымче диттигип болур.

— Депрессияның тургустунуп келир чылдагааннары чүдөл?

— Шак мындыг байдалдың тургустунуп келириниң элээн каш чылдагааннары турар. Салгал дамчып келген депрессияларга алзыычал чорук болгаш амыдыралчы аар-берге болушкуннар. Оон аңгыда кижиниң амыдырал-чуртталгазының таарымча чок байдалдары болгаш аажы-чаңының тускайлаң шынарлары база салдар чедирип болур. Ындыг-даа болза, шупту таварылгаларда депрессияның биологтук үндезини дөмөй болур — ол дээрже баш мээзинде химиктиг өскерлишкиннерниң болуп турары. Баш мээзинде медиаторлар деп тускай бүдүмелдер турар. Ол бүдүмелдер дыка хөй психиктиг хөдөлүшкүннер дээр харылаар, оларның аразында бистиң эмоцияларывыс дээр база. Ынчангаш баш мээзинде серотонинниң болгаш норадреналинниң медиаторлары эвээжей берген болза, кижилер депрессиялыг байдалче кире берип болур.

Шаанда депрессияны чүгле улуг улус аары деп санаар турган болгаш бичии уруглар, элээдилер депрессиялас деп бодал турган. Бичии улустун чүү-даа чүвеге со-нуургал чогу, кичээнгей чогу, хора-даачал чоруу азы бичии-ле чүүл дээр ыглап чоруу багай кижизидилгениң салдары, чалгаазы, дедери, чассызы деп санаттынар турган. Баш мээзиниң сөөлгү шинчилелдери шак ынчалдыр бодун алдынары база бичии кижиниң бажының мээзинде серотонин биле норадреналинниң эвээжей бергенин уржуу болуп болур дээрзин бадыткаан.

Шак мындыг өскерлишкиннер бичии улуска бо-ла турар, ынчалза-даа ук өскерлишкиннерниң үргүлчүлелдиг апары психиатр эмчиге чедериниң чугула барымдаазы болур ужуруг.

Депрессияны медиатор болур-чогуур хемчээлге чедер эмнер дузазы-биле кичилер эмнел турар. Ындыг эвээш эвес. Олар аразында дарылыг. Ынчангаш тодаргай кижиге тааржыр эмни чүлгү хиастр эмчи шилип берип шы-ка. Эмнерден аңгыда, аарыг-ка психотерапияны хөй янзы-лары, социо-терапевтиги ар-ны ажыглап тургаш, дү-чедирип турар.

Психиктиг аарыгларны даа хевирлери бар. Оларны тузун каттыштырып турар чү-аары берген кижиниң боду амыдыралын болгаш бодун нарын башкарып шыдавас а-ны база ниитилел амыдырал-оон мурнунга салып турар н-делерин күөсөдир шыдавайн-ры. Ынчангаш ол бодунуң к-ныгылы болгаш чиктиг ажы-дары-биле өскө кижилерге, а-гыя өг-бүлениң кежигүннер-качыгдалды чедирип турар.

— Психиктиг кадыкшы-кадагалаары-биле нөжү-ларга чүлү сүмелеп би-силер?

— Кижилер бүрүзү бодунуң ло-лотуг арга-шинээн медерел-би-турар ужуруг. Ынчангаш боду-кошкак талаларын шуут кор-чүүл кылдыр көрбейн, олар-ажып эрте берип болурунун а-ларын дилээр. Кижилер аажы-берге байдалдарны боду а-эрттеринге өөренир, амыдырал-кол-кол психологтук хойлу-болгаш дүрүмнери-биле таны-болза эки.

Бодунуң психиктиг кадыкшы-дээр сагыш салып чоруур к-психиатр эмчиден корткан, а-херээ чок. Кижилер бүрүзү боду-амыдыралында тургустунуп кел-нарын байдалдар-биле кара-каан туржуп шыдавас болу-Бо хүннерде "психиатр" деп сес-эпчоксунар, коргар чоруктун ка-галаттынып артып турары ш-эвес. Ниитизи-биле чоннуң, на-ның, чурттуң кадык амыдырал-келир үезин бодаар болза, шак-эмчи специалистерге хамаары-ганы өскертири негетинип кел-Бүгү делегейде психиатрия адр-ның эмнелгелери хаагылыг, тус-латтыг байдалдан уштуу а-ажык, ниити эмнелге черлерин-шилчип турар. Чүге дизе, психи-эмчилерниң эмнел, хайгаарал тур-ры аарыг улус өскө аарыг к-лерден онза ылгалбас, ниитиле-айыыл чок кижилер болуп тур-Оон кадында чаа шагнын эмнээ-кин аргаларының ачызында аары-улустун 80 хуузу өскө кижилер-аңгылап тускайлавайн, эмнел ка-тар апарган. Хаагылыг эмнелге-шуут узуткаттынмас дээрзи б-дингир, ынчалза-даа оларны чү-тодаргай барымдаалар езу-ажыглаар апар. Кижилер ботта-кажан, кандыг байдалдарга-специалиске чөдө берип болу-эки билген турар ужуруг.

Надежда САТ чугаалашкан.

ЧЭЭЛИ-БИЛЕ ХОЛБАШКАН БУЗУРУКЧУ ЧОРУК

Тывада банк ажылы-биле холбашкан бузурукчу, мегечи чоруктар көвүдээн. Чайгы банкыларга шыгжап турган акшаларын уштуп алган чон ам акшаларын кайнаар шыгжаар, канчаар ажыглаар аайын тыппайн турар. А кажар, оптуг кижилер ону ажыглап, бирээзи эскезиден эки "саналдарны" сүмелеп турар.

Эксперттерниң берип турары- чүгүл сөөлгү беш чылдың турганда бистин чуртувустун бажың эт-севи садып алыры- курунеден триллион ажыг өртөктүг хөй чээлини алган турар.

Кижилерниң дүрген чээли күзелин ажыглап, ажык-

кончаа сүрген бузурукчу, мегечилерниң саны сөөлгү чылдарда дыка көвүдээн. Ындыг кижилер сагын-гыр-тывынгыры-биле банкыларның клиентилерин холга тудуп, бузу-релин чаалап ап турар.

Чүгүл эрткен айда республика-ның чурттакчыларының саң-хөө адырынга хамаарышкан хоойлуга

удур чоруктар дээш 11 билдириш-кин кирген. Ынчалдыр Улуг-Хем кожуунга болган беш херек, Кызыл хоорайга болган алды херек дээш Хайыракан суурнуң чурттакчызы херээжен каразыттырып байысаат-кан. Мегечи чорук-биле ниити түнү 440 муң хире рубльди ажыл чок херээжен өске улустан бодунга шигээдиң алган болуп турар. Хамааты Н. дээрзи бодун банк ажылдакчызы кылдыр танышты-рып, кандыг-даа комиссия, оочур чокка чээли алырын өскелерге сү-мелеп, танывазы улустарның бузу-релин чаалап ап, мегечи чорук-тарны үлгүткен.

Мегечи ажык-кончаа сүрүкчү-зүнүң мындыг бузурукчу чорукта-ры, алызы барып, хоойлу-дүрүм

камгалаар органнарже кыйгыр-тылга, кеземче херээ, хоругдал-биле төнөр. Полиция ажылдакчы-лары саң-хөөге хамаарышкан кем-херек үлгүдешкининерин дүрген болгаш үрө-түннелдиг истеп ажыл-дап турар. Оларның эки ажылының түннели — бүгү Россияда кеземче херектериниң хөйү-биле оттуртун-ганы. А бузурукчу чорук дээш яла — беш чылга чедир хосталгазын казып шидери.

Үе чеже-даа эвээш болза, беле-ни-биле чээли ап болур дээн са-нал, сүмелерге бузуредейн, банкы-ның бодунга барып, оларның ажылдакчылары-биле чугаалажып тургаш, чээли акша алырын экс-пертер сүмелеп турар.

Прокурор хыналдазы ДҮРГЕН ДУЗАНЫ ДҮРГЕН ЧЕДИРЕР

Эрзин районнуң прокура-турызы мурнады хөгжүдөр "Ка-дыкшыл" национал телеви-лелдин күүселдезиниң ко-жуунда канчаар чоруп тура-рын хынаан.

"Эрзин районнуң төп эмнелге-зи" муниципалдыг кадык камгала албан чериниң эмчиниң дүрген ду-зазын чедирери-биле үнүүшкүнүг бригаданың дерип четчелээш-кининде федералдыг хоойлужу-дуганың хажыдышкыны барын прокурор хыналдазы илереткен.

"Хамаатыларның кадыкшылын камгалаарының дугайында хоой-лужудуганың үндезиннериниң" 39 чүүлүгү дүүштүр медицинаның дүрген дузазын медицинаның дүрген дузазы негеттинип турар кижилерге (айыыл-халапка таварыш-канда, хораннанганда болгаш өске-даа берге аарыгларга таварышкан-да) көргүзөр ужурулуг. Ол дузаны кайы-даа девискээрде турары, кан-дыг ведомствога чагыртыры ха-маанчокка эмнелге-профилактика албан черлериниң медицина ажыл-дакчылары саадал чокка көргүзөр хүлээлгелиг.

Россия Федерациязының Ка-дык камгала болгаш социал хөг-жүлдө яамызының дужаалы-биле бадылаттырган Медицианың дүрген дузазын чедирериниң чуруму-нун 29 пунктузунга дүүштүр меди-цинаның дүрген дузазын чедирер үнүүшкүн бригадаларына чижек даңзы езугаар четчелзэн эм-таң болгаш дериг-херексел чоруур ужурулуг.

Эрзинниң төп кожуун эмнелге-зиниң дүрген дуза чедирер брига-далары чогуур негелдеге дүүштүр четчелеттинмээн дээрзин проку-рор хыналдазы илереткен. Чижээ, харылзаа херексели кылдыр ста-ционар азы мобил телефоннарны ажыглап турар, а үстүнде адаттын-ган чурумда айыттынганы болза, радиостанция азы радиотелефон ажыглаар ужурулуг. "Кадыкшыл" национал телевиделге дүүштүр 2008 чылда садып алдынган дүрген дуза чедирер бригаданың ажыл-лаары "Газель" деп машина үрелик болган. Машина-техника аймааның доктаамал ажылдаар чоруун хандыраар хүлээлгелиг механик кижилерге медицина ажылдакчылары эдилээр арга чок "УАЗ-469" деп машинаны ажыглап турар, ында тускай дериг-херексел тургус-тунмаан, чырык медээзи безин чок.

Медицианың дүрген дузазын чедирер бригаданы хоойлужу-дуганың негелдезин езугаар де-ривес болза, ооң уруктары аар болуп, хамаатыларның медицинаның халас дузазын алыр эргезин хажыдарынга чедирер. Ол хынал-даның түннелдерин езугаар Эрзин-ниң төп кожуун эмнелгезиниң кол эмчизинге хоойлужудуганың хажыдышкыннарын дарый чайла-дырының талазы-биле хемчеглери алырын район прокурору кол эм-чиден негээн. Ол ышкаш кадык камгаладыг ажыл-чорудулгазын медицинаның дүрген дузазын че-дирери-биле холбашкан хемчег-лерниң саң-хөө хандырылганын Эрзин кожуунуң уставын езугаар ооң чагыргазының шийтирлээр ужурулуг айтыры болур. Ынчан-гаш хыналданың түннелин Эрзин кожуунуң чагыргазында база киирген.

Буян-Бады НУРЗАТ, Эрзин районнуң прокурору-нун хүлээлгезин күүседип турар.

КҮРҮНЕНИНГ АКША-ХӨРЕҢГИЗИН ООРЛААН

Тес-Хем кожуун суду кожуунуң Чонну ажылга хаара тудар төвүнүң удуртукчузу Любовь Төмүр-олду буруулуг деп көргөн шийтипирни үндүргөн.

2009 чылдың эгезинде ол Тес-кожуунуң Чонну ажылче тудар төвүнүң директорунга аттаткан. Ажылының аайы-биле бюджет акша-хөреңгизиниң ча-далын контролдаар, күш-рыногунда дүшкүрлүг бай-чы чавырылдыры-биле са-арны өөренип көөр, ажыл чок ту кызырар хүлээлгелиг.

Иртык чыл-даа эртпээнде, Лю-Төмүр-оол "Тес-Хем кожуун-девискээринге биче сайгар-чы чорукту сайзырадырының" хамаатыларның ажыл-биле андырылганының талазы-программазын" езугаар ажыл хамаатыларга субсидиялар-ның талазы-биле тускай кон-комиссиязының даргазынга аттаткан.

Директор Чонну ажылга хаара төптүн специализинге боду-

нуң кады чурттап турар кижизин ажыл чоктар даңзызынче кииргеш, "Күш-ажыл рыногунда дүшкүрлүг байдалды чавырылдыры-ның" программасы-биле аңаа 58800 рубль субсидияны бээрин дааскан. Кады чурттап турар кижизин Тес-Хем кожуунда эвес, а Кызыл ко-жуунда даңзылаттынган болганда, субсидияны чүгүл Тес-Хемде кири бижиттинген кижилер алыр ужу-руг боорга, бодунуң бир төрелиниң паспортунуң бир арнын копиялааш, кады чурттап турары кижизиниң паспортуну кылдыр суп каан бол-ган. Директорунуң ол үлгүдешки-ажылдакчызы эскербейн эртти-рипкен. Ооң соонда сагынгыр-ты-вынгыр директор хууда ажыл-агый кылыр бизнес-планны боду кады чурттап турары кижизиниң адындан тургускаш, ооң паспортун оон эк-кеп көргүзөр бооп аазааш, копия-

зын нотариуска демдегледип алган.

Үш ай эрткенде, бодунуң эрге-дужаалын ажыглап, Любовь Төмүр-оол конкурс комиссиязын тургус-каш (боду оон даргазы), кады чурттап турар кижизиниң бизнес-планы-биле комиссияны таныштыр-гаш, хууда бүдүрүлгө ажыдып алыр акшаны бээр кылдыр шийтирле-дип алган. Ай эрткенде, кады чурт-тап турар кижизин чоргаары-биле хууда сайгарлыкчы деп адады берген.

17 хонук эрткенде, кады чурттап турар кижизиниң адындан субси-дия бээриниң дугайында билди-ришкенин боду бижээш, боду ат салгаш, акшаны үндүрүп бээриниң дугайында доктаалды боду үндүр-геш, боду-ла хуу бизнестин ээзи-биле дугуржулганы чарган (база-ла кады чурттап турар кижизиниң орнунга боду ат салган). Даарта-зында "Россельхоз" банкыга агар санны ажиткаш, акшаны олче шил-читкеш, кады чурттап турар кижизин

зинге аттан салгаш, ол акшаны меңээ үндүрүп эккеп бер дээн.

Мындыг кажар арга-биле күрү-не акшазы оорлаттынган. Любовь Төмүр-оол буруузуң билинген. Адвокады-биле суд сайгарылгазы чокка ооң херээн тускай көөрүн дилзэн. Л.Төмүр-оолдун хөдө-лишкенин суд бузурукчу чо-рук деп көргөн. Бо кем-херек үлгү-деди аар кем-херек үлгүдеш-леринге хамааржыр болгаш, 6 чыл хосталгазын казып шийтирер турган. Ынчалза-даа Тес-Хем ко-жуунуң Чонну ажылга хаара тудар төвүнүң директору турган Л.Төмүр-оолду үш чылда шенелдеге шийткен болгаш чурттап турган черинден сагындырыг чокка көжер эрге чок кылып каан. Шийткелди чийгеткен чылдагааннары — буруузуң хүлээп алганы, ооң мурнунда судтадып чорбааны, чурттап турар сурунун чагырга черинден эки характе-ристика болган.

ИХЯ-ның ТР талазы-биле истелге эргелели.

ПОЛИЦИЯ АЖЫЛДАКЧЫЗЫН ХҮНДҮЛЭЭЛИҢЕР

Сөөлгү үеде бистин республи-ка полиция ажылдакчыларыныңче аар таварылгалар хамааты-ның талазындан бо-ла болуп. Хевирин чаа "Полиция дуга-а" хоойлу эрге-чагырга төлээ-ниң эргелерин чедир камга-ны турар, а прокуратура ке-хе хамаатыларның талазында-шын эвес бодалга алзып-ор боор. Ынчангаш шагдаа-дакчылары-биле хамаатылар-аа дээш маргыжар эргелиг-те бодал турар. Ооң кадында-к массалыг информация чеп-ри хензиг-ле чүвеге сылдаг-полиция ажылдакчыларын-аан, оларны ажылындан-ген дугайында хөй чүүлдерни-ртузунда тарадып турары-салдарны чедирип турары-жок. Прокуратура база-ага чагыртып ажылдаар-ла-й, а хоойлу кымга-даа ха-маштыр алырга чаңгыс.

1-ле сентябрь айда безин Кы-хоорайга полиция ажылдак-чыныч үш удаа халдаашкын-н. Патруль-пост албанының-ектору Алдын-оол Монгуш-дежурныйлап турган эжи-кады бир эр кижини Дружба-чузунга эттеп каапкан бөлүк-к оолдарны дилеп чоруп-бир бажың даштында эзирик-турарын эскерип каан. 18-19-харлыг оолдар арага ижи-п-нар. Эттеткен кижин ол-арны дораан танып каан. Ааларны көрүп кааш, эзирик

оолдар машинага олурупкаш, дезиптер бодаан. Лейтенант Монгуш оларның дезер деп бодаан машиназынга олар-биле деңге олуруп четтигипкен болгаш, доктаарын негээн. Олар ону дыңнаар хамаанчок, чоруп орган машиназындан шагдааны үндүр идиштерин оралдажып чорааш, өске автомашина-биле үскүлешкен. Орук айылы болган черге авто-патруль биле деңге элээди оолдар-ның бирээзиниң ада-иези чедип келген. Олар көрүп турда безин туразы улуг оолдарның бирээзи Алдын-оол Монгушту каш удаа шанчып четтигипкен. Оолдарны Кызылдың иштики херектер эрге-лелинге эккелген, амгы үеде про-куратурада бо херек үлгүдешкиниң талазы-биле истелге чоруп турар.

Полиция ажылдакчыларыныңче база бир халдаашкын сентябрь 20-де Өвүр кожуунга болган. Улуг лейтенант Айдыс Монгуш биле биче лейтенант Аян Куулар кыйгыр-тыышкынче чоруп ора, оруктуң ма-шина маңаар черинде ийи эзирик оол кылаштажып чоруурун эске-рип каан. Доктаалкаш, шагдаалар оолдарга оруктуң машина маңаар черинге эвес, а кыдыынга кылаш-тажынар деп чугаалаан. Ынчаарга олар полиция ажылдакчыларыныңче кыжанып, үен-даян сөглеттинип эгелзэн. Кандыг-бир айыыл бол-дурбазы-биле эзирик оолдарны машинаже олурткаш, полиция пунктузунче аппаар дээрге, эзирик оолдар шагдааларны шашкылап,

чогуш эгелзэн. Шош эгелзэн эзи-риктени оожургадыры-биле да-йынчы самбо аргаларын ажыглап тургаш, шагдаалар оларны полиция пунктузунга эккелген. Аңаа оожур-гаар хамаанчок, олар улам кар-жыланып, эрге-чагырганың төлээ-леринге кыжанып шаг болганнар. Улуг лейтенант Монгуш биле биче лейтенант Куулар аар эвес кем-дээшкенин алган. А эзирик оолдарга хамаарыштыр кеземче херээн оттурган.

Сентябрының 24-тен 25-че дүне орук айыыл чок чоруунуң күрүне инспекциязының орук-патруль ал-банының полициязының лейтенан-тызы Айдыс Манзырыкчы эжи-биле орук чурумунуң үрекчилериниң автомашиназын эвакуатор дузазы-биле чүдүрүп турда, оларның

бирээзи эвакуаторнуң дүлгүүрүн апкаш, дезип ыңай болган. Полиция ажылдакчылары ол аныяк кижини дораан тыпкаш, тудуп алган, ынчал-за-даа дүлгүүрү чок болган. Чүү болганын тодарадып турар ара-зында А.Манзырыкчының оорга-зынче бир шашкан, хая көрнүп кээр орта, бажыңче бир шашкан. Лей-тенантының эки дузалажыр дээш халып орда, хоойлу үрекчилери чиде халчы бергеннер. Бажында аар кемдээн полицейжини рес-публика эмнелгезинге чедирген. Элзэн үе эрткенде, демги үрегдек-чилерни шагдаалар тудуп алган. Мөңгүн-Тайга чурттуг оолдар бол-ган. Оларга хамаарыштыр кеземче херээн оттурар деп турар.

Мая ДОГБАЛ, ИХЯ-ның ТР талазы-биле парлалга албаны.

Чагыдылга – 2012 (I)

УЛУГ СОЛУНУВУС АЧЫЗЫНДА...

Моон мурнунда чылдарга бодаарга, бистиң спортчуларывыс хостуг хүрешке эки көргүзүлгө болуп, өске черниң спортчулары-биле бүзүрелдиг адаанна-жылганы тургузуп эгелээни канчаар-даа аажок өөрүнчүг. Бо чылдың январь айдан эгелээш делегей чергелиг спортчу маргылдаага бистиң мөгелеривис Лориса Ооржак болгаш Опан Сат бир дугаар черлерни тус-тузунда ээлзэннер.

Черле ынчаш бо мөгелеривис өске-даа маргылдааларга чедишкенин киржи, Тываның адын бедик көдүрүп, оон тугун киискиди чоруурлар. Ол ышкаш элээди оолдар аразында Россияның бирги чери дээш маргылдаага Дондук-оол Хүреш-оол, Меңги Мартый-оол ийги чери ээлээш, делегей кубогунга Россияның чыынды командазынга киришкеш, бирги чери алган. Россияның спартакиадазынга Начын Куулар биле Сылдыс Монгуш, аныяк мөгелер, чемпионнаан. Уран-кыс Ондар спортка бодунун чедишкенин-биле Сибирь федералдыг округтун командазының кежигүнү болган. 1994-95 чылда

төрүттүнген мөгелерниң аразындан бичии мөге Азията Хомушк Россияның чемпиону болуп, Польшага болган делегей чергелиг маргылдаага база тилекчи болган. Чоокта чаа сентябрь 3-4 хуннеринде Улан-Удэ хоорайга болган хостуг хүреш маргылдаазынга бистиң спортчуларывыс чедишкенин киришкеш келгенин билир бис. Бо бүгү бистерге канчаар-даа аажок улуг өөрүшкү. Бистиң оолдар, кыстарывыс төрөөн черин алдаржыдып, спортка хандыкшылын улам сайзырадып, өөренип турар. Бистиң талавыстан оларга болдунар-ла дуздеткимчени көргүзүп турар бис.

"Шын" солунну бичимден-не номчуур турган мен. Бо хунге чедир ынак солунумну холдан салбайн чоруурмун. Амгы үеде үнүп турар номер бүрүзүнде материалдар аажок солун, чечен-мерген. Культура, социал политика дээш, оон-даа өске адырларда кижиниң билбеси солун чүүлдерни бижирип турар. Спорт талазы-биле чүүлдерни чырыдып, чонга чедирип турары дээш солун ажилдакчыларынга улуу-биле өөрүп четтиргенимни илередир-дир мен.

Ынчангаш бүгү чонну «Шын» солуну саадатпайн, айлап, кварталдап, чылда кылдыр чагыттырып алырын сүмелдим. Хүндүткелдиг, улуг солунувус ачызында кулаам дыыжы, караам көскү болуп чору мен. «Шын» чоннуң солуну болгай, аңаа ол дээш чоргаарланыр, хүндүлээр мен.

Алексей ЧАМБАЛ-ООЛ, Республиканың элээди уругларның спорт школазының инструктор-методизи, Хостуг хүреш федерациязының күүседикчи директору.

Наркомания-биле демисел

НАРКОПОЛИЦИЯ ӨӨРЕДИЛГЕ ЧЕРЛЕРИНДЕ КЛАСС ШАКТАРЫН ЭРТТИРИП ТУРАТ

Өөредилге чылының эгелээни-биле Наркотиктер сайгарылгазын хайгааралга тудар федералдыг албанның Тыва Республикада эргелели Кызылдың школаларында болгаш тускай өөредилге черлеринге класс шактарын эрттирип эгелээш. Эргелелдин ажилдакчылары кижиниң кадыыга болгаш ниити амыдыралыга наркотиктерниң чедирип турар хоразының дугайында тайылбырны кылып, тускай кино-чуруктарны аныяк-өскеннерниң кичээнгинге бараалгадып турар.

Наркотиктерге удур демисел чорудар эргелелдин профилактика талазы-биле кол специализи Оксана Шагдырның үнелеп турары-биле алырга, уруглар-биле ужура-жылгалар оларны наркотиктерниң багай салдарындан камгалаар сорулгадан аңгыда, ниити байдалды хайгаарал көөр органы берип турар. Ынчалдыр 16-17 харлыг элээдилерниң аразында чамдык наркотиктерни спортчулар боттарының мага-бодун быжыктырар сорулга-биле ажыглап турар дугайында билишкенин непергей болур турары дүвүренчиг. Уруглар-биле ажил үезинде эң улуг бергедээшкенин оларның бүзүрелин чаалап алыры тургузуп турар. Чүге дээрге олар боттарынга хар-

назын аайы-биле чоок улустун салдарына алзыптар болгаш наркотиктер ажыглап турар спортчулар боттарының кадыыга өске бүгү наркоманнардан ылгал чок хора чедирип турарын чедир бодавайн турар.

Өске талазында, келир үеже көрүштүг, эки чүүлдерге сонургалдыг уруглар хөй дээрзин оларның салып турар айтырылганын түнөп болур. Чижээлээрге, наркополицияга ажилдаар дизе, кандыг эртем чедип алыры негеттинерин сонургап турар. Азы конопляны наркотик кылдыр ажыглавайн, чүгле чыып тура, наркоман апарып болур бе дээрзин айтырып турары дээрге темага хамаарыштыр долу информацияны алып сорулганы

салып, наркотиктерниң салдарларының дугайында билип алыксап турарын көргүзүп турары ол. Бо айтырыгга хамаарыштыр коноплялыг шөлгө үр турган улус эзирип, дембээрэй бээр таварылгалар турар дээрзин демдеглээр-дир мен. Оон холумаа кижиниң организминден үр үеде үнмес: каннабиноидтер кижиниң дыргаанын, бажының дүгүнге бир чыл чедир илереппин болур. Оон аңгыда конопля чыып, болбаазырадыры дээрге, херек үүлгедиишкени-дир дээрзин база кижиги бүрүзү тода угаап, билген турар ужурулуг.

Наркополицияның ажил планында ыраккы кожуннарның школаларына үнүүшкүнүг класс шактарын эрттирери база кирип турар.

Төрүттүнген хүнүңер-бүрүңер

Мөген-Бүрөн ортумак школазында хөй чылдарда эң чурттап чоруур, алдын күстүн башкы, ортаа аймак төрүттүнген дараазында ажилдакчыларга аас-кежики, кадыкшылды күзеп тур бис.

Чейнеш Мөңгө-Баировна Балды, Леонид Тарасович Бойгал, Рада Олеговна Иргит, Сара Ширин Кара-сал, Алевтина Биче-ооловна Комбу, Александровна Намы, Белек Биче-оолович Ооржак, Валерьевич Салчак, Олча Орлан-оол Саая, Клариса ооловна Успун, Екатерина Маскавайовна Хертек, Тараачын-оолович Иргит, Айлаңмаа Иргитовна Сайлыкмаа Кысыгбайевна Иргит, Айлаңмаа Кан-Иргит, Анчымаа Сандыйевна Маска, Александр Кич Ооржак, Ондар-оол Александрович Ооржак, Ар Салчак, Олеся Андреевна Хертек, Айнаш Владим Кара-Сал.

Мөген-Бүрөн ортумак школазының проф...

«ЭНЕРГОТУДУГ» кызыгаарлаттыг харысалгалыг ниитилел КВАРТИРАЛАРНЫ ТУДУГ КЫЛЫКЧЫЗЫН

Объектинин ады	Өрээлдер саны	So	S кухня
Кызыл хоорай, Энергетиктер мкр. бажың 13, 4 каът тууйбу бажың	1	43,26	9,96
	2 тип 1	84,63	11,50
	2 тип 2	74,78	12,27
Дужаар хуусаазы 2011 ч, 4 квартал.	3	97,80	11,50

1 дөрбелчин метрде өртөө 34 500 рубльден өрү Каш базым черде быжыг гаражтар бар.

Амгы үеде квартира садып алыры — амгы үениң экономикаының турум эвес байдалдарында силерни акшаңарны камгалап алырының эң эки аргазы-дыр. ОЛ БАЖЫНДАН КВАРТИРАЛАР САДЫП АЛЫРЫН ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ДАРААЗЫНДА ТЕЛЕФОННАРЖЕ ДОЛГ тел/факс: (39422) 4-85-29, 8-923-268-90-73, 8-923-386-80-48, 8-905-920-41-01. Кызыл хоорай, Колхозная кудумчузу, 2 «а».

Сүзүк депшилге сайзыралдың чедишкенин-биле кады эртер. В.Г. Белинский. Четпестерни доктаамал чугаалап, хөлүн эрттир хөөретпеге, эш-өөрүн ону боттары-ла үндүрүп кээрлер.

Роберт Эдуардс. Ажы-биле чигзинери идегел чок, муңгаш бүзүрелден дээр.

А. Теннисон. Күрүнениң тендиш дивес үндезини — чөптүг чорук.

Пиндар. Кулакче эвес, а каракче чугаалаңар. Карак дээрге бодалдарны оттуруптар онзагай бир орган-дыр.

Константин Станиславский. Алдар — өлүмнүң чырыт-

Бодалдар диг

кызы-дыр.

О. Бал. Ынакшыл — херээжен чүректеринде ырлап чоруу тур.

А. Манаашкынның эрээзи шааннарга эрлик ораны б.

Ф. Бу. Каржы-хажагай күш даарга, чассыдышкын кезээде хөйүн чедип алыр.

Чуртталгавыс эрте б. ынчан чурттап өөрени бээр.

М. Мон. Чуртталганы үнелес аңаа төлөп чок кижиги-дир.

Леонардо да Винчи.

Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

ШЫН

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа. Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор—2-01-35, редакторнун оралакчызы — 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91, e-mail: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис—2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, көдээ ажил-агый, очулга — 2-03-87, үлетпүр — 2-40-77. Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катал үнер. Хемчээли парлаан 2 ама. Тираж 7000. Чагыг 120. Номерни парлагаче дужааганы: график езугаар — 21,00, херек кырында — 17,00.

АГАР САНЫВЫС: № 40703810900000010000 ОАО НКО "Тыва Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810700000000740 БИК 049304 Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш масс коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортаақы Сибирь регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солуну 2004 чылдың 14-те эде бүрүткээш.

Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730. ТР-ниң «Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Шетинкин-Кравченко 1).